

DN 8,21 (BHS): OD KRYTYKI TEKSTU DO JEGO INTERPRETACJI

ks. Cezary Korzec

Studium porównawcze odpisów tekstów biblijnych prowadzone z różnym natężeniem na przestrzeni wieków zaowocowało w ubiegłym stuleciu powszechnie uznanymi wydaniem krytycznymi tak Starego¹, jak i Nowego Testamentu². Stały się one podstawą do ciągle rozwijających się studiów biblijnych. Równolegle do tych badań był prowadzony wysiłek, mający na celu wypracowanie reguł interpretacji danych, które otrzymano w wyniku porównywania różnych odpisów tekstu biblijnego. W ten sposób zrodziła się imponująca gałąź studiów biblijnych - krytyka tekstu biblijnego. Podwójny kierunek: edytorski i krytyczny spowodował, że krytyka tekstu, nie jest tylko dziedziną nauk biblijnych zajmującą się przygotowaniem materiału dla wydawnictw, lecz autentyczną techniką i sztuką³. W międzyczasie zostały sprecyzowane jej cele: poszukiwanie tekstu jak najbardziej zbliżonego oryginałowi⁴ i rekonstrukcja historii przekazu oraz rozwoju tekstów poszczególnych ksiąg⁵.

To klasyczne sformułowanie celów krytyki tekstów musi jednak ciągle być weryfikowane w świetle postępujących badań biblijnych, zwłaszcza

¹ W tym miejscu wspomnę tylko dwa dzieła: R. Kittel (eds.), *Biblia Hebraica*, Stuttgart 1937 (skrót *BHK*); K. Ellger, W. Rudolph (edss.), *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart 1967/77 (skrót *BHS*).

² Ograniczę się do wymienienia najpowszechniej używanych edycji: E. i E. Nestle i B. i K. Aland (edss.), *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart²⁷ 1993; B. i K. Aland, J. Karavidopoulos, C.M. Martini., B.M. Metzger, *The Greek New Testament*, Stuttgart⁴ 1993.

³ Por. A.M. Artola, J.M. Sánchez Caro, *Bibbia e parola di Dio*, Brescia 1994, 313.

⁴ W świetle krytyki historyczno-literackiej, która udokumentowała w sposób wystarczający proces formowania się tekstów poszczególnych ksiąg biblijnych, wydaje się konieczne sprecyzowanie, że tzw. *teksty oryginalne* ksiąg biblijnych nie musiały mieć formy autografów w naszym rozumieniu.

⁵ Por. S. Pisano, *Introduzione alla critica testuale dell'Antico e del Nuovo Testamento*, Roma 1995, 1.

w odniesieniu do innych dziedzin zajmujących się studiami tekstów biblijnych. Krytyka tekstu nie jest tylko wstępnym i neutralnym etapem egzegezy, mającym przygotować materiał do dalszej pracy, ale jest już autentyczną interpretacją. Kierunki takie nakreślił w ubiegłym stuleciu J.A. Montgomery:

*...with the treatment of the texts of the versions goes their interpretation. In the first place, their understood as in the large interpretative documents, to be studied in and for themselves; and in the second place, a the earliest interpretations of the Biblical books, they have an inestimable interest to the exegete even if the results do not much affect the original text...*⁶

Takiego rozumienia krytyki tekstu domagają się tzw. kryteria wewnętrzne stosowane przy badaniu różnych wariantów tekstu. Zbyt często są one ograniczane do czterech zasad klasycznych: 1. *Lectio difficilior potior faciliore*; 2. *Lectio brevior potior longiori*; 3. *Lectio difformis a loco parallelo praestat conformi*. 4. *Illa est genuina lectio, qua ceterarum originem explicat*⁷, aplikowanych w sposób mechaniczny. Zapomina się przy tym, że głównym celem ich zastosowania jest wypracowanie „osądu bazującego na sensie tekstu prezentowanym przez każdy wariant w łączności z jego kontekstem”⁸. A zatem dla kompletności tego etapu studium tekstu, jakim jest krytyka tekstu, bezwzględnie należy wziąć pod uwagę dwa elementy: wariant i jego konteksty⁹. Takie też wymagania stawiamy metodzie, którą będziemy posługiwać się w naszym artykule.

Jego celem nie jest jednak prezentacja jakiejś metody, w tym wypadku analizy retorycznej¹⁰, lub korzyści jakie płyną z jej stosowania w takiej dziedzinie studium tekstu biblijnego jakim jest krytyka tekstu¹¹. W centrum

⁶ A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel, Edinburgh 1927, viii.

⁷ S. Pisano, Introduzione alla critica testuale, 24.

⁸ Por. S. Pisano, Introduzione alla critica testuale, 24.

⁹ Termin „kontekst” na terenie badań literackich może być redukowany, do tego co jest przed tekstem i po nim, a który w danym momencie jest przedmiotem zainteresowania badacza. Powtórzmy, jest to głęboko zredukowane rozumienie tego pojęcia, rozumienie, które pomija złożoność dzieła literackiego wyrażoną w jego strukturze.

¹⁰ Więcej na temat samej metody i jej aplikacji w: R. Meynet, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, Kraków 2001. Zwięźłą prezentację analizy retorycznej można znaleźć w artykule A. Posadzego, *W kierunku lepszego rozumienia Biblii – metoda analizy retorycznej* CTO 2/2002, 6-18. W tym artykule pozostaniemy przy terminie metoda, choć sam R. Meynet w następujący sposób opisuje analizę retoryczną: „Analiza retoryczna nie byłaby wtedy jedną z metod, którą można by zastosować lub pominąć, lecz niezbędnym etapem egzegetycznego badania. Jeśli ktoś nie chce wypowiadać się na ten temat, może zawsze powiedzieć, że idzie o <<sposób podejścia>> do tekstów biblijnych”, *Wprowadzenie*, 6.

¹¹ Zainteresowanych stosowaniem analizy retorycznej do krytyki tekstu i owocami tego rodzaju operacji odsyłam do artykułu R. Meynet, *I frutti dell'analisi retorica per l'esegesi biblica* Gregorianum 77(1996) 403-436, zwłaszcza do stron 426-435,

naszego zainteresowania jest tekst Dn 8,21, który był już wielokrotnie studiowany i którego interpretacja ciągle nie jest jednoznaczna¹² W naszym artykule proponujemy przyrzeć się jeszcze raz problemom, wpierv w świetle krytyki tekstu, przed jakim stawia ten werset biblijny każdego studiującego (zobacz punkt 1), aby potem (punkt 2) przejść do studium tych samych problemów w świetle analizy retorycznej. W zakończeniu znajdzie się propozycja dla edytorów tekstu Dn (punkt 3) i jego interpretatorów.

1. Dn 8,21 w świetle krytyki tekstu

Termin **הַשָּׁעִיר** w wersecie 21 ósmego rozdziału Księgi Daniela (BHS):

וְהַצִּפִּיר הַשָּׁעִיר מֶלֶךְ יוֹן

jest opatrzony notą krytyczną wydawcy, która sugeruje możliwość jego pominięcia¹³ Osąd ten¹⁴ nie jest jednak wynikiem obecności różnych wariantów tego tekstu w manuskryptach masoreckich. Wydaje się, że zachęta do pominięcia terminu **הַשָּׁעִיר** ma podwójne uzasadnienie. Jedno jest wyraźne wskazane przez wydawcę BHS, brak greckiego i łacińskiego odpowiednika dla naszego terminu w tłumaczeniach: LXX i Vg. Oba tłumaczenia w interesującym nas miejscu używają terminów, które będąc w liczbie mnogiej nie zgadzają się co do liczby (pojedynczej) z terminem hebrajskim, ani nie są jego wiernym tłumaczeniem. Wydaje się, że terminy zaproponowane przez tłumaczy LXX i Vg zakładają hebrajski termin **הַעֲזִיִּים**. Termin ten już występuje w Dn 8,5.

gdzie autor bezpośrednio analizuje wybrane teksty Pisma Św.

¹² Obszerna literatura na temat interpretacji Dn 8 na przestrzeni XVIII i XIX wieku została zebrana i usystematyzowana przez S. Nuñez, *The vision of Daniel 8. Interpretation from 1700 to 1800*, Berrien Springs 1987.

¹³ Pełny tekst noty jest następujący:

Ⲅ(Ⲣ) *τῶν αἰγῶν* = **הַעֲזִיִּים** cf 5; prb dl.

Proponujemy następującą jej lekturę:

Ⲅ – wszystkie lub najważniejsze kodeksy LXX mają *τῶν αἰγῶν*, (Ⲣ) tak samo, choć nie literalnie, Wulgata, czemu z kolei odpowiada hebrajski termin **הַעֲזִיִּים**, który znajduje się w wersecie 5 rozdziału ósmego; prb dl – tekst jest prawdopodobnie do usunięcia.

¹⁴ Dwa znaki: „(Ⲣ)”, „prb” pojawiające się w nocie do Dn 8,21 w BHS mają charakter oceniający i wyrażający pewną wątpliwość. Kolejny znak „dl” może mieć podwójną funkcję: opisującą – „uszkodzony” lub napominającą – „usuń” „do usunięcia” Por. R. Wonneberger, *Understanding BHS*, Roma 1990, 59, który odrzuca możliwość opisującej funkcji tego skrótu.

Drugiej racji, choć nie jest wspomniana bezpośrednio, należy szukać wśród trudności w zrozumieniu samego TM. Występujące obok siebie terminy **הַשְׁעִיר** i **הַצֶּפִּיר** wydają się (nad)obfite i stwarzają problemy w interpretacji. W świetle tego termin **הַשְׁעִיר**, jako że następuje po terminie aramejskim, wydaje się być głosą. Pod wpływem tych dwóch racji wydawca BHS będzie sugerował konieczność wymazania terminu **הַשְׁעִיר**¹⁵

Propozycja BHS nie jest oryginalna, lecz zależy od praca egzegetów końca XIX i początku XX wieku. Do takiego wniosku prowadzi przegląd komentarzy, które poprzedziły wydanie Dn w BHS. Tacy komentatorzy jak: Gregor Behrmann (1894), Samuel R. Driver (1922)¹⁶ i Robert H. Charles (1929)¹⁷ uważają termin **הַשְׁעִיר** za dodatek wyjaśniający, tj. głosę. Obecność tego terminu tłumaczą oni aramejskim pochodzeniem słowa: **צֶפִּיר**, które jest oryginalne i wymagało wyjaśnienia przy pomocy terminu hebrajskiego¹⁸ Część komentatorów zajęła odmienne stanowisko i zachowała lekcję masorecką, która znajduje się w manuskryptach. Sam termin **הַשְׁעִיר** natomiast znajdował różne wytłumaczenia i był traktowany jako przymiotnik lub rzeczownik, znajdujący się w apozycji do terminu aramejskiego¹⁹

Propozycja BHS opuszczenia **הַשְׁעִיר** została przyjęta przez wielu wydawców i komentatorów Dn w drugiej połowie ubiegłego wieku²⁰ Wydaje się, że stoi za tym przekonanie, iż wersja TM jest dubletem²¹ Inni, zdecydowana mniejszość, obierają rozwiązania już istniejące, zachowując sam termin i przypisując mu funkcję opisową wobec terminu aramejskiego²²

¹⁵ Dla pełnego obrazu wywodów podaję, że wśród qumrańskich, opublikowanych tekstów Dn nie znajduje się fragment interesujący; por. D. Barthelemy, *Qumran Cave I*, (DJD 1), Oxford 1955, 150-152; M. Baillet, *Discoveries in the Judean Desert of Jordan. Les 'Petites Grottes' de Qumran Textes*, Oxford 1962, 114-116.

¹⁶ Obu autorów cytuję za J.A. Montgomery, *Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel*, 348, który odnosi się do następujących komentarzy G. Behrmann, *Das Buch Daniel*, Göttingen 1894 i S.R. Driver, *Daniel*, Cambridge 1922.

¹⁷ Por. R.H. Charles, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel*, Oxford 1929, 196.

¹⁸ R.H. Charles jako przybliżoną datę powstania tej interpolacji proponuje IV wiek po Ch.; por. *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel*, 216.

¹⁹ Por. Montgomery, 348 i Charles, 216.

²⁰ Wśród wydań Pisma Św., które pomijają termin wspomniany tłumaczenia angielskie RSV i TEV, polskie – BT. Wśród komentatorów są: L.F. Hartman, *The Book of Daniel*, New York 1978; N. Porteous, *Daniel*, London 1979; J.J. Collins, *Daniel*, Minneapolis 1993, E. Haag, *Daniele*, Brescia 2000.

²¹ Jest bardzo trudno ustalić motywy, którymi kierują się komentatorzy i wydawcy Dn, ponieważ tylko Collins omawia dokładniej Dn 8,21 i interesujący nas przypadek, por. *Daniel*, 327, nota 63.

²² Por. B. Hasselberger, *Hoffnung in Bedrängnis*, St.Otilien 1977, 11 i A. Lacocque,

Podsumowując tę krótką prezentację trzeba zauważyć, że sto lat badań ciągle nie dały pełnej i satysfakcjonującej odpowiedzi na problem, jaki natrafiamy w Dn 8,21. Praktycznie pozycje przyjęte u początku ubiegłego stulecia są ciągle aktualne i raz po raz wracają wśród komentatorów oraz wydawców Dn. Opisując źródła problemu, trzeba uczynić spostrzeżenie, które się odnosi do wariantu tekstu Dn 8,21 w LXX i Vg. Żaden komentator i wydawca tekstu Dn nie dokonuje (a nawet nie proponuje) korekty według wariantu zaproponowanego przez LXX i Vg²³. Jedynie, tak jak czyni to edytor BHS, sugerują zależność tego wariantu od tekstu Dn 8,5.8. Te informacje są dla nas niezwykle ważne. Bo jeżeli nawet LXX i Vg nie przekazują nam tekstu oryginalnego to są świadkami pewnej trudności w tym tekście. Oba teksty świadczą o obecności dwóch terminów, które stanowią grupę podmiotu²⁴. Oba teksty zgadzają się, co do obecności drugiego terminu, który semantycznie jest bliski pierwszemu. Brak zgodności LXX i Vg z TM należy tłumaczyć trudnością w przekładzie Dn 8,21 (TM), na jaką napotkali tłumacze. W ten sposób LXX i Vg są raczej świadkami pewnej trudności w interpretacji Dn 8,21, niż świadkami jakiegoś jego nowego wariantu, a termin *הַשְּׂעִיר* jest jak najbardziej pewny z punktu widzenia krytyki tekstu²⁵, natomiast do wyjaśnienia pozostaje jego znaczenie w Dn 8,21. A to się może dokonać tylko poprzez studium literackie, do którego teraz przechodzimy.

2. Analiza literacka Dn 8,21

Będący w centrum naszego zainteresowania, Dn 8,21 należy do drugiej części wizji (8,15-27), która zawiera trzy perykopy: 15-19, 20-25, 26-

The Book of Daniel, London 1979, 165.166. Wśród tłumaczeń polskich zwracamy uwagę na Biblię Poznańską, która Dn 8,21a tłumaczy w następujący sposób: *Kozioł porośnięty sierścią to król Jawanu*, a wśród komentatorów zachowujących podobną lekcję jest J. Homerski; por. *Księga Daniela*, Lublin 1995, 66.

²³ Obok tych dwóch świadków są też inni zachowujący taki sam wariant: tłumaczenie greckie Theodocjona, Peszitta i Komentarz Hipolita do Księgi Daniela, rozdz. XXVII. W tym artykule nie można zająć się problemem wzajemnej zależności między tymi wariantami, gdyż wyraźnie przekraczają one jego ramy.

²⁴ Dn 8,21a: LXX: *ὁ πᾶς τῶν αἰγῶν*
Vg: *hircus caprarum*.

²⁵ Hasslberger swoje uwagi do Dn 8,21 konkluduje w następujący sposób „Die Streichung von *ha=śa'ir* aus textkritischen Gründen ist nicht gerechtfertigt”; *Hoffnung in der Bedrängnis*, 11 (nota 35), 63-64 (273).

27²⁶ W centralnej perykopie wraz z wersami 20 i 21b tworzy autonomiczną jednostką tzw. segment²⁷

20 הָאֵיל אֲשֶׁר־רָאִיתָ בְּעַל הַקִּנָּנִים מֶלְכִי מָרִי וּפָרֶס:

21 וְהַצִּפִּיר הַשָּׁעִיר מֶלֶךְ יוֹן

וְהַקֶּרֶן הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר בֵּין־עֵינָיו הוּא הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן:

Jedność segmentu jest podtrzymywana przez słownictwo, które pochodzi z pola semantycznego zwierzęcego: *baran*, *koziół*, *róg* oraz poprzez wielokrotne powtórzenie terminu *król*. Walor jednoczący ma też składania, w której dominują konstrukcje nominalne.

Segment można opisać w następujący sposób:

+ **Baran**, KTÓREGO (אֲשֶׁר) widziałeś pan rogów (jest) *królami Medii i Persji*

+ **Koziół** DEMON (הַשָּׁעִיר) (jest) *królem Jawanu*

+ **Róg wielki**, KTÓRY (אֲשֶׁר) między oczami jego ten (jest) *królem pierwszym*

Bliższe studium prowadzone w oparciu o kryteria syntaktyczne i leksykalne prowadzi do ustalenia trójczłonowej kompozycji tego segmentu. W każdym członie pozycję początkową zajmują terminy z tego samego pola semantycznego i są to w kolejności: *baran*, *koziół*, *róg*. W pozycjach końcowych we wszystkich członach znajdują się te same konstrukcje syntaktyczne, tzw. *status constructus*: *królami Medii i Persji*, *królem Jawanu*, *królem pierwszym*. Słownictwo podkreśla jeszcze wydatniej jedność całego segmentu i jego trójczłonową budowę poprzez trzykrotnie pojawienie się w tej samej tj. końcowej pozycji terminu *król*. W pozycji pośredniej znajdują się terminy, które mają zbliżone brzmienie. I tak w członach skrajanych pojawia się termin: אֲשֶׁר, w członie centralnym jest termin: הַשָּׁעִיר. Fonetycznie odpowiadają im: *'āšer* i *hašša'ir*. Opisana powyżej jedność segmentu bazuje na elementach fonetycznych, leksykalnych i syntaktycznych. Istotne miejsce wśród nich zajmuje nasz termin. Po opisanu kontekstu może przejść do studium literackiego członu środkowego.

Już pisaliśmy o trudności jaką napotykają komentatorzy w interpretacji terminu הַשָּׁעִיר. Zanim jednak przejdziemy do zrozumienia treści, której jest on znakiem, z bliska przyjrzyjmy się aspektom syntaktycznym i stylistycznym tego członu. Pod względem syntaktycznym w.21a wydaje się skonstruowany poprawnie i przejrzyste. Dwa pierwsze terminy umieszczono

²⁶ Kompozycja Dn 8 została zaproponowana w przeze mnie w artykule «Gabrieliu wyjaśnij temu to widzenie». Wizja apokaliptyczna i jej wyjaśnienie: studium struktury rozdziału ósmego Księgi Daniela CTO 1/2001, 17-34.

²⁷ Słownictwo z zakresu analizy retorycznej uzgodniłem z R. Meynet, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, Kraków 2001.

ne w bezpośredniej bliskości, apozycji, pełnią funkcję podmiotu, po nich następuje orzeczenie imienne. Jak już wspominaliśmy, obecność שָׁעִיר jest uzasadniania przez niektórych egzegetów²⁸ koniecznością wyjaśnienie terminu poprzedzającego צָפִיר, który jest pochodzenia aramejskiego. Stąd też nasz termin byłby głosą wyjaśniającą. Tego rodzaju twierdzenie nie znajduje uzasadnienia w studium obecności tego terminu w Dn8. Trzeba zauważyć, że termin צָפִיר po raz pierwszy występuje w wersecie piątym i to dwukrotnie. Następnie powróci w wersecie ósmym i na nowo zostanie podjęty w wersecie 21. W żadnym z tych wcześniejszych miejsc termin ten nie wymagał, podobnej wersetowi 21, glosy wyjaśniającej. W tym świetle należy przyjąć, że שָׁעִיר pełni inną funkcję niż tę wyjaśniającą. W naszym tekście znajduje się on raczej z racji rytmicznych i retorycznych, tj. stylistycznych²⁹ i w ten sposób wpływa na znaczenie całego członu. Spróbujmy teraz opisać to, co zostało powiedziane.

Z punktu widzenia rytmiczno - fonetycznego oba terminy tworzą silną jedność, do tego stopnia, że zachodzi pewna „gra słów”³⁰. Ważną rolę odgrywa także z punktu widzenia retorycznego - poprzez związki fonetyczne i pozycję podtrzymuje jedność całego segmentu. Jak wykazaliśmy składnia tego członu też jest poprawna, a terminy zajmują określone przez nią pozycje. Nasz termin jest w bliskim związku syntaktycznym z terminem poprzedzającym, a wraz z nim poprzez składnię odnosi się do grupy terminów pełniących funkcję orzeczenia imiennego³¹.

Studium literackie Dn 8,21a wydaje się potwierdzać wyniki badań krytyki zewnętrznej. Termin שָׁעִיר jest w pełnej harmonii syntaktycznej z innymi terminami, a także w silnych relacjach stylistycznych z innymi członami tego samego segmentu. Ta harmonia nie wynika ze znaczenia samego terminu, tzn. z jego treści, lecz jest zakorzeniona w jego wartości fonetycznej i precyzyjnej strukturze całego segmentu. Mając do dyspozycji te wyniki może przejść do objaśnienia znaczenia tego terminu nie tylko w jego aspekcie leksykalnym, ale i w całości Dn 8. Dopiero na tym etapie jego obecność w Dn 8,21 znajdzie swoje pełne wyjaśnienie.

²⁸ Por. np. R.H. Charles, *A Critical and Exegetical Commentary*, 216; a także A. Lacocque, *The Book of Daniel*, 166.

²⁹ Inne przykłady tego rodzaju przedstawia P. Joüon, T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Roma 1993, §131m.

³⁰ Por. B. Hasslberger, *Hoffnung in der Bedrängnis*, 11 (nota 35).

³¹ Poruszane tutaj aspekty syntaktyczne problemu są praktycznie pomijane przez komentatorów.

3. Znaczenie terminu שָׁעִיר

Wydawcy i komentatorzy, którzy zachowują termin שָׁעִיר przypisują mu różną treść, znaczenie. Są w tym zależni od relacji syntaktycznej zachodzącej między naszym terminem a terminem צִפִּיר. Już wspomnieliśmy, że zasadniczo przyjęły się dwa kierunki interpretacji: albo relacja zachodząca między terminami jest określana apozycją, albo przypisuje się jej walor³² relacji właściwej dla rzeczownika i następującego po z nim przymiotnika. Obok tych wskazań są brane pod uwagę kryteria leksykalne, czyli pewien wachlarz możliwości, którego wyrazem jest jeden lub drugi słownik hebrajski. W doborze treści powinny jednak grać rolę nie tylko względy leksykalne. Jako że słowo funkcjonuje i ma znaczenie tylko w kontekście, należy zatem wpraw do niego się odwołać.

W poprzednim rozdziale zwróciliśmy uwagę na harmonijną budowę segmentu Dn 8,20-21. Ta harmonia nie rozciąga się jedynie na tę jedną, dodajmy najmniejszą, jednostkę retoryczną, lecz jest udziałem innych, które tworzą Dn 8 i są jednostkami wyższego rzędu. Dn 8 prezentuje się jako jednostka literacka, w której panuje określony porządek, nie jest więc tylko zbiorem pewnej ilości nawet harmonijnie zbudowanych fragmentów³³

Dzięki temu, nawet niewprawny czytelnik, poprzez uważną lekturę może ustalić, że Dn 8 dzieli się wyraźnie na dwie podsekwencje, a linia podziału wyraźnie przebiega na wersecie 15. Jako że całość rozdziału stanowi wizja, pierwsza podsekwencja (ww. 1-14) jest prezentacją samego wydarzenia, natomiast druga (ww. 15-27) jest jego interpretacją. Taki podział potwierdza słownictwo. W pierwszej podsekwencji wracają i dominują czasowniki związane z rdzeniem רָאָה, „widzieć”, obok nich w drugiej pojawia-

³² I chociaż ta droga jest obierana bardzo często, to jednak nie wydaje się, aby była ona wystarczająco uzasadniona ze względów leksykalnych i treściowych: „The second term here, שָׁעִיר is generally translated as adj., EVV ‘rough’, more correctly ‘shaggy’ But the word is most often used as a noun, of the he-goat, the usual word in this connection, whereas above an Aramaic word, צִפִּיר ‘buck’, was used” J.A. Montgomery, *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel*, 348.

Podobną pozycję, choć z innych względów zajmują w swoim podręczniku dla tłumaczy R. Peter-Contesse i J. Ellington: „Since the Hebrew term is from the same family as the word for „hair” Certain translations have felt it necessary to say something like „shaggy goat” (NIV) or „hairy he-goat” (NJB). But this is unnecessary since the second term is probably not intended as a description of the animal. It is rather a means of more precise identification”, *A Handbook on the Book of Daniel*, New York 1993, 8.21.

³³ Więcej na temat struktury Dn 8 czytelnik znajdzie we wspomnianym już artykule.

ją się czasowniki odnoszące się do rozumienia i interpretacji³⁴ To właśnie w drugiej podsekwencji znajduje się nasz termin שָׁעִיר.

Ze względu na tę pozycję nie można określić jego znaczenia tylko w oparciu o kryteria leksykograficzne, lecz należy uwzględnić te jego miejsce w całości tekstu. Skłaniają nas ku temu racje retoryczne i narracyjne. Dla ich opisu jest konieczne przeanalizowanie konstrukcji poszczególnych podsekwencji i określenie relacji, jakie między nimi zachodzą.

Studium retoryczne pozwoliła nam zidentyfikować zasadnicze środki, jakimi posłużył się autor do skonstruowania swego tekstu. Są to przede wszystkim powtarzające się w obu podsekwencjach terminy: *widzieć*, *koziół*, *rogi* itd. Obok występowania terminów ogromną rolę gra także ich umiejscowienie w tekście. Rozłożenie się tych terminów w każdej podsekwencji jest na tyle charakterystyczne i regularne, że ujawnia ich trzyczłonową strukturę: A (ww.1-2), B (ww.3-12), C (ww.13-14) i A' (ww.15-18), B' (ww.19-25), C' (ww.26-27)³⁵ Każdy z członów jest jednostką niższego rzędu od podsekwencji i tworzy pewną całość, którą będziemy nazywać perykopą. Między poszczególnymi perykopami zachodzi wyraźny paralelizm, który przede wszystkim jest oparty na powtórzeniu terminów³⁶ Obok podobieństw, które decydują o zaistnieniu paralelizmu, między perykopami zachodzą też różnice, które sygnalizują rozwój literacki następujący wewnątrz Dn 8. Teraz po opisanu związków zachodzących w Dn 8 możemy skupić się na interesującym nas terminie.

Nasz segment ww. 20-21 znajduje się w perykopie B', która jest paralelna do perykopy B. Werset 21a poprzez termin *koziół* jest w szczególnej relacji do ww.5-8 perykopy B. W tych wersetach termin *koziół* wraca wielokrotnie i pełni funkcję jednoczącą dla segmentu, który tworzą ww.5-8. Przyjrzyjmy się teraz bliżej figurze kozła. Jest on przedstawiony jako hybryda i agresor³⁷, a jego cechą szczególną jest zaciekłość³⁸ w walce przeciw baranowi:

³⁴ Szczególnie ważna jest obecność terminów o rdzeniu שָׁעִיר. Tutaj też częściowe wyjaśnienie znajduje obecność przyimka בֵּין w Dn 8,16, który sprawia wiele trudności komentatorom i tłumaczom: „*However, the real problem here is in the understanding of the preposition. Where is the speaker located? The Hebrew is literally „between the Ulai”* R. Peter-Contesse i J. Ellington, *A Handbook on the Book of Daniel*, 8.16.

³⁵ Szczegółową dokumentację można znaleźć w artykule: „*Gabrielu wyjaśnij temu to widzenie*”, 24-27.

³⁶ W perykopach A i A' wracają terminy: „widzieć”, określenia topograficzne. W B i B' wracają terminy: *koziół*, *baran*, *róg*. W perykopach C i C' paralelizm jest mniej wyraźny, ale i tu wracają terminy: *wieczór*, *poranek*.

³⁷ Jest to dostrzegalne w opisie zewnętrznym i sposobie poruszania się kozła, por. Dn 8,5: *Ja zaś patrzałem uważnie i oto od zachodu szedł koziół po całej powierzchni*

Podszedł on aż do barana o dwóch rogach, którego widziałem stojąc nad rzeką, i rzucił się na niego z całą swą **złością**. Zobaczyłem, jak on zbliżywszy się do barana **rozzłościł** się na niego, i uderzył barana, i złamał oba jego rogi. Baran nie miał siły, by mu stawić czoła. Powalił więc on go na ziemię i podeptał nogami, a nie było nikogo, kto by wyrwał barana z jego mocy (Dn 8,6-7)

Teraz możemy przejść do perykopy B', w której na nowo jest podjęta figura kozła. W B' figura kozła jest zinterpretowana w sposób zwięzły przy pomocy paru terminów. Poza terminem początkowym pozostałe nie pojawiają się w perykopie B. Ten brak tłumaczy się rozwojem literackim figur. W wizjach rozwój figur jest ukierunkowany ku interpretacji. Nasz termin obok dwóch innych: król Jawanu jest nowy. Jego obecność rozwija figurę kozła przedstawioną już w Dn 8,6-7. Nie wydaje się jednak, że jest on pozbawiony całkowicie relacji do opisu kozła w B. Na co wskazuje studium leksykograficzne.

Leksykony dokumentują bogactwo rdzenia שער. Wydaje się, że w wypadku tej grupy obejmującej czasowniki, rzeczowniki i przymiotniki, terminem dającym początek innym słowom jest rzeczownik שער, „włosy, owłosienie”³⁹ Od niego to zostało wyprowadzone pojęcie strachu, przerażenia, jako fenomenu związanego z podniesieniem się włosów. A jednocześnie w formie sprawczej (hitpael) czasownik związany z tym rdzeniem może wyrażać działania, które powodują przerażanie, uwidaczniające się poprzez ten fenomen. Kozioł jest rozpoznawalnym przez swoją włochość. Jednocześnie ten sam termin będzie oznaczał burzę, która wywołuje fenomen zjeżonego owłosienia. W przypadku osób owłosienie będzie znakiem odmienności i dzikość (np. Ezaw). W trzech miejsca ST rzeczownik *koziół* wystąpi w kontekście idolatrii odnosząc się do zwierzęcia składanego w ofierze bożkom (Kpł 11,7; 2Krn 11,15) lub mieszkańca miejsca przeklętego i zniszczonego przez Boga (Iz 13,21). Ta krótka prezentacja dokumentuje długą drogę rozwoju, jaką przeszły interesujące nas terminy. Jednocześnie w całym rozwoju kolejne terminy osiągał wiele znaczeń, które się stale odnoszą do pier-

ziemi, nie dotykając jej. Kozioł ten miał okazały róg między oczami.

³⁸ Jest ona wyrażona przy pomocy nagromadzonego terminów: uderzyć, bić, a zwłaszcza poprzez terminy opisujące emocje: złość (חֵמָה) i rozzłościć się (מָרַר).

³⁹ Innego zdania jest P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko - polski i aramejsko - polski Starego Testamentu*, Warszawa 1999², 343. 344, który pochodzenie rzeczowników i przymiotników tej grupy wiąże z czasownikiem שער.

Moja propozycja jest dana w oparciu o B. Costacurta, *La vita minacciata. Il tema della paura nella Bibbia Ebraica*, Roma 1997, 211, która przyjmuje, że czasownik שער, a wraz z nim pozostałe terminy, pochodzą od rzeczownika שער.

wotne znaczenia „włos”, ale też z czasem pod wpływem różnych kontekstów literackich będą ewoluować w kierunku rzeczywistości wrogiej Bogu.

To studium pozwala nam stwierdzić, że termin שָׁעִיר nie jest prostym hebrajskim tłumaczeniem aramejskiego צִפִּיר. Jego obecność w Dn 8,21 jest wynikiem długiej historii jaką przeszedł ten termin i bogactwa znaczeń, które niesie ze sobą. Z tego też powodu nie jest w żadnym wypadku niczym zbędnym zachowanie go w tym tekście. Łącząc studium leksykograficzne ze studium kontekstu należy stwierdzić, że przy pomocy analizowanego terminu autor realizuje dwa cele: podsumowuje i interpretuje Dn 8,5-7. Podsumowuje to, co zostało już powiedziane o sposobie działania kozła, wydobywając jego szczególną agresję. A jednocześnie kwalifikuje rodzaj agresji jako wrogi Bogu, a nawet demoniczny.

Zakończenie

W toku naszego studium udokumentowaliśmy, że segment Dn 8,20-21 jest dobrze skonstruowaną jednostką retoryczną. Efekt ten jest wynikiem współgrania wielu elementów leksykalnych, syntaktycznych i fonetycznych. Do tej harmonijnej jedności należy także termin שָׁעִיר, którego obecność w BHS jest poddawana w wątpliwość. A w ślad za tym wydaniem krytycznym jest pomijany przez wielu tłumaczy i komentatorów.

Studium retoryczne Dn 8 stało się motorem do zrozumienia natury jedności wpiętej w małą jednostkę jaką jest Dn 8, 20-21, a potem pozwoliło nam umiejscowić ją w szerszym kontekście literackim. Ujawnione powiązania z Dn 8,5-7 pozwoliły głębiej zrozumieć znaczenie interesującego nas terminu. W połączeniu ze studium leksykograficznym doprowadziło nas to do przekonania, że nie ma żadnych wystarczających racji, które uzasadniałyby pomijanie tego terminu w komentarzach do Dn lub tłumaczeniach na języki narodowe. Należy raczej uwzględniając bogatą historię שָׁעִיר i jego powiązanie z Dn 8,5-7 znaleźć odpowiednie terminy, który oddawałby w sposób pełny jego funkcję w tekście.

Wydaje się, że dla oddania agresywności działania, cech zwierzęcej hybrydy i zawartej w terminie idei idolatrii właściwym będzie użycie w tym miejscu terminu demon. Poprzez zachowanie terminu שָׁעִיר i przyjęcie jego różnicowanego znaczenia w relacji do terminu צִפִּיר, druga część Dn 8, werset 15-27, zachowują swój charakter interpretacyjny.

I risultati della ricerca sul Dn 8,21 si orientano contro una certa tendenza fondata sulla nota critica di BHS. L'editore del Dn in questo versetto suggerisce una possibilità d'emandazione del testo e in conseguenza propone di cancellare il termine: שָׁעִיר. Numerosi traduttori e commentatori del Dn facendo sua la proposta o trascurano il termine oppure conservandolo gli danno svariate interpretazioni. Sembra che le posizioni prese in confronto del testo del Dn 8,21 dipendono dalla troppo automatica applicazione delle regole della *critica textus* e soprattutto dalla poca attenzione data al contesto e troppa concentrazione sul versetto stesso che presenta non poche difficoltà interpretative.

Nel nostro articolo con l'aiuto dell'analisi retorica che favorisce uno studio integrale di un testo abbiamo riconsiderato difficoltà legate all'interpretazione di Dn 8,21. I rapporti stabiliti grazie all'operazione, analisi retorica, ci hanno permesso valutare di nuovo ragioni della presenza del termine non soltanto all'intero della frase ma anche nell'insieme del testo.

Soltanto a tale punto ci siamo dedicata alla ricerca lessicografica sul termine שָׁעִיר. Questa tappa di studio sempre collegata alla coscienza acquisita dall'analisi retorica ci ha permesso dare al termine un significato che non soltanto basa su un lessico ma sulla presenza nell'insieme del capitolo ottavo di Dn.